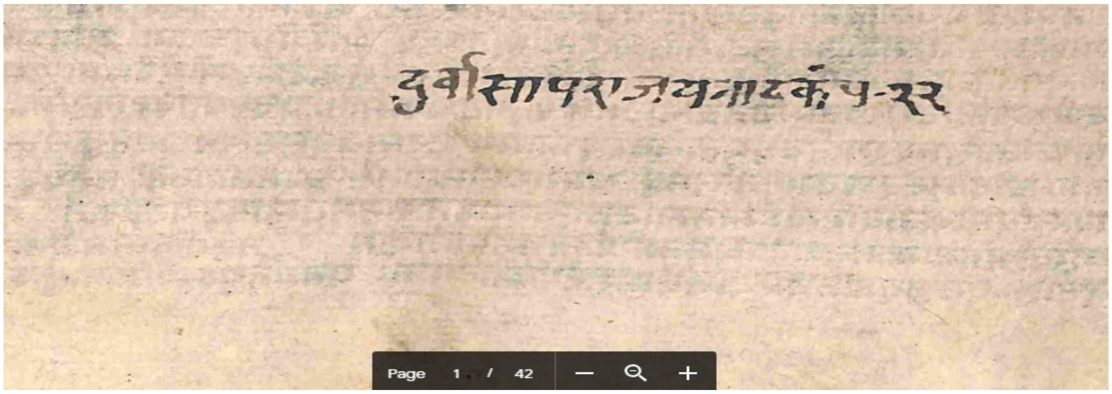
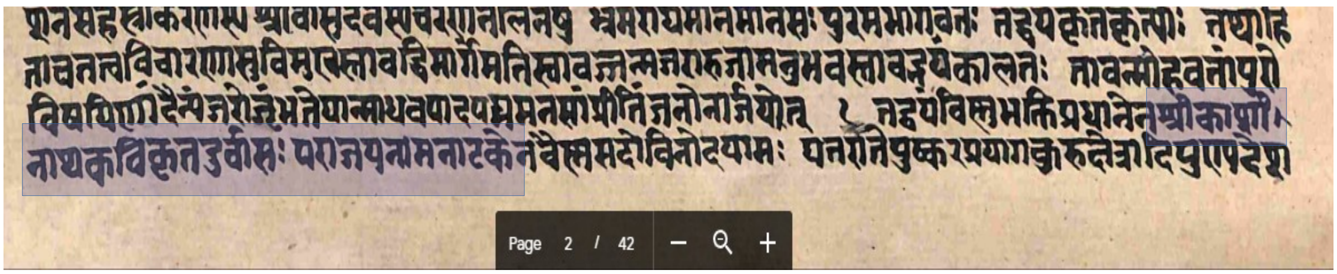
Title : Durvasa Parajaya Natakam (By Shri Kashinatha)
(Devanagari)

दुर्वासापराजयनाटकं, प-२२

ना॰२॰

ॐ श्रीगणेशाय नमः यस्मिन्नैव जगत्समस्तमभवद्यत्रैव संभासितं यच्चैतन्यकणात्मचेतनमिदं यद्योगतो जंगमं अप्येम
ति विफलं नलमल्लिंगान्तमेयं भजेस्तु हे मनस्त्वगुणोत्तुविंवितमहं कुल्लाभिधेयं महः १ लक्ष्मीवक्षोनिवासं विगतचपल
तांसंनतं स्वीकरोति प्रत्यूहं यं यस्य हित्वा निवसति हृदये संविदानंदकंदः अखंडे मत्ताडंबरास्यप्रविलसन्निर्गुणं लविनी
कापि वाणीप्रणमाशोभापारीरेमकलसत्त्वककरीतिस्त्रायात्तु तेजः ३ नांद्यंते सूत्रधारः अलमतिविस्तरेण सभा
दिष्टोस्मि निगमकंदवमौलिमुक्ताप्रमाणीकृतस्य महेन्द्रादिवृंदारकवृंदमुकुटमंडलीमंदारमालामकरंदसंदोहमा
डितचरणारविंदपीठस्य विविधरचनारचितब्रह्मांडभांडघातविश्वकर्मणः प्रचंडपाखंडखंडनिहननतिजमर्यादा
परिपालनकारणपरिकलितपरमानंदरूपकलेवरस्य जरासंधादिदानवदलदलनयादववकुलकुशेशयवनविका
शनसहस्रकिरणस्य श्रीवासुदेवस्य चरणनलिनेषु भ्रमरायमानमानसैः परमभागवतैः तदयं कृतकृत्याः तथाहि
तावत्तत्त्वविचारणास्तु विमुखत्वावहिमार्गेमतिस्तावज्जन्मजरारुजामनुभवस्तावद्भयं कालतः तावन्मोहवतां पुरो
विषयिणां दैन्यं जनो जृंभते यावन्माधवपादपद्ममनसां प्रीतिं जनो नार्जयेत् ४ तदयं विष्णुभक्तिप्रधानेन श्रीकाशी-
नाथकविकृतं तुर्वीसः पराजयनामनाटकेनैवैतस्य सदोविनोदयामः घनरागेन पुष्करप्रयागाद्याकुरुक्षेत्रादिपुण्यप्रदेश

राम॰
१

वासिनो मथुरायां जन्मयात्रामहोत्सवे समुपस्थिताः मथुरामवलोक्य मुदा जन्मा जातः सज्जनि रञ्जनि त्वं च भजन्ते कपाली
पालो स्नानमाविलजगदेकाङ्कतिकरः महः स्वं वस्नानामपहरति धाता त्रिजगतो ऽपलेकांशांकां मे जनयति विचित्रा मधु
पुरी २ तद्भवतु गृहं गत्वा गृहं गत्वा गृहिणीमाहूय संगीतं प्रवर्तयामि परिक्रम्य नेपथ्याभिमुखमवलोक्य आर्ये इत
स्तावत् नटी प्रविश्य अज्जउत्त रासासिको णिओओ अणुचिट्ठीअदु इति सूत्रधारः प्रिये विदितमेव भवत्या कलिकल
षावलिप्त्याकुलमानसानां समुद्धरणाय श्रीकाशीनाथकविना पाण्डवैः सह विसंवादेन दुर्योधनः पराजय इति नाम नाटकं
निर्माय समर्पितं तदद्य मधुरेण अभिनयेन दर्शय नटी को अणु दुर्योधणस्स पाण्डवेहिं सम तस्स विसंवादो सूत्रधारः ह
ह्रंहो दुर्योधनः सर्वत्र विख्यातः तस्स दुर्योधनस्स तया पाण्डुपुत्रैः सार्कं विरोधः नटी हद्धी हद्धी समज्जलचलङ्कालादि
सुखे पलिहलिय विग्गहभत्तेहिं समं विरोधः सूत्रधारः दारुणा भक्तिवशता किं किं न कारयति तथाहि पतन्तं बाल
यामास वाणासुरस्य दूतः नीचं चक्रे चक्रपाणिः कर्मधर्मसुताध्वरे १ नटी अज्ज वरिसं अज्ज वरिसं दुज्जोसणो विय जो मो
णिष्कलो संवुत्तो सूत्रधारः धर्मराजधर्मस्य दुर्योधनस्य सूचकमिदं नटी कदम पयावेण हारिणः धम्मेण
विहिता दुर्योधनस्य राजलक्ष्मीलाभे सूत्रधारः सक्रोधं यायावजन्मानं नटीं कम्मे भोजनपिन्यास मूल्ये कांचे संगिनेव

नटी·
१

श्रमेभ्रमस्मपान्करोति तथाहि पुत्रैर्मित्रैः कलत्रैर्यमपुरगमनामयोगाविल्कार्तवीर्योहृत्वाहोममस्पधेनुदलितभुज
वयोजामदग्न्येनवातैः लंकांकैरनेकैरवशिष्टविशिखविछिन्नवीरांगनुद्दे लंके प्रास्तापराधान्सवदि परिहृताव
पनंचापिसिंधुः १ तद्दर्शिकापरिग्रहणाय भरताद्यादिरूपं तावश्यिति नेपथ्ये आः पापशैलूषाधमकथं ज्येष्ठायनम
हामहिमानेपापरस्यराहरसि सूत्रधारः समयमहाराजोज्येष्ठधनोममवचनेनजानकोपरवकर्णादिभिरितप
वाभिवर्जिते तदस्माकमपसरणमेवसधीवीनमिति प्रस्तावना ततः प्रविशति कर्णशकुनिडःशासनादिभिःस
हदुर्योधनः कर्णमवेक्ष्य दासीवाकलिताकुचेषुमहिषीनीतामयानीकृतः पीताराविस्मधामुदाविहसिताभीमाद
योभ्रातरः वनजीवनसाधनेनिवृत्तिर्वस्यातिरन्नाजनाः कीर्तिमूर्तिमतीतथापितृपतेर्लोकेनरीनृत्यते १ अ
पिच आसीनस्यनृपासनेपरिजनैः समस्यगुप्तालयेसामंतैः सहराजकैरविदथतोद्यूतेसमानेजितेः आराममृग
याप्रष्ठेविहरतोगुहादिभिःद्युःपुष्पतोनाम्नमेवचनेविनाकृतेनयशः कर्णान्तरेधावति २ अपि च शैलेशैलेविपुलपृ
लकेकिन्नरैः किन्नरीभिर्देवोद्यानेसुरवरपुरीगायकैरप्सरोभिः ग्रामेग्रामेकलमविपिनेरक्षकैरक्षकीभिःकृती
सूनोर्मधुरमधुरगीयतेकीर्तिमाला १ हालाहलमयेममात्रविभिन्नेपिशिलीमुखैः राधेयमातेवायायथोमे मये

गामः
२

वनदवतनृभवृंतो विचारयंतु यथा समूलकाषंविघोहन्तूलनंभवति ॥ दुःशासनः सत्यमाहार्योमहामहीपतिमंडलीमुकुट
माल्यमकरंदमंडिचरणः द्रोणोदीनोनमातोनावैरीहेयः श्रेयोवाकृतामूभृतोद्वैः ज्ञातोयोगात्कौरवकानांननीयावृवादि
वेत्यानवायुवंधतिगोति ॥ उत्पलोतितोपिशत्रुर्जनयतिसंवंधयगंधतोदाह गतततनुदर्पःसर्पोदहतिविषकंटकैर्विंबं ॥
किंचाधुनाहीनवलाकेवधंचवतुरंगिणीपतयः चापलायविलापितोपिवलरिपुदीप्तापोतेमंदरेकागागारमकारयद्
पाहंवतकातिवीर्योर्जुनः तस्मात्सोःपितृतर्पकेऽशरणासुदेवैमतोपितोभागवः सोस्माकेवलपालकःसविदितःस्वर्गापु
गानंदनः ॥ अपिच ध्रुवायःसंग्रामेनयनिचयतनवार्थिजरठोयनुर्वेदव्याख्याननिपुणोनरविहृत्तनगुरुः सदाचार्यसा
पाःसकलशास्त्रेपरिहृतः सचास्माकंद्रोणःत्वयितरिपुपदोहितगुरुः ॥ कर्णोकर्णानेत्यौकर्णाकर्णिकयाकुलाः
गच्छंत्यकस्मात्कुक्कुमसमस्तशास्त्रारणोरयः ॥ तदिदानींहरिभजनैर्यथापापसंख्यान नृसिंहस्मरणोमृतादीनविचारैः
कामक्रोधलोभमोहादीनमहोषधैर्मूहारोगान्साधुसंगेर्दुरावानतथासकलस्केथावारयतिभिः समूलकाषंहिषं
तःसमुत्ववातयामः शकुनिः प्रवलमवलोरिपुरिपुःशमयेदौपधिकेनकर्मणा जलधिरपिभूरिवारिभिर्वडवा
ग्नेःत्वपितानजायते ॥ कुलगौववलंमहीमुजांभवतोनेकगजोतयाज्ञयो जगदेकपतिःसमोदरोमगधेशस्यभा

ना॰ट॰
३

याम्लायते २ तदलंप्रहेन धर्मराजसमाहूयमाणपणांघूतं विरचयाकः कर्णः यदोर्दंडभुजंगतुंडकुहरे ग्रामोहिंदुचे
त्पकः कंपितमयराधपथरगणा यस्योद्धिविलेपणोः तेजोमत्तमतंगजाम्रुतजयपहालाहलमाकुलोभीमो भीमपराक्रमो
ल्लिकुशलीमर्पोपयातादितः १ नायंदेगामहिंदचेद्वरुणोः पार्थेवाजे पारणीप्रापुः कालपुरंनिवातकवचागांडीव
मुक्तैः शरैः वज्रेवज्रवतोविभिद्यविशीर्णदैर्घ्यैः त्वांडवेजंतुभिः वन्हेर्विहिमवद्दयद्विजयतेमप्रेमपात्रंहरेः किंच उभिक्तु
तामगावतामरवक्रवालपालोत्तमागमाणिमंडितपीठभाजा सप्येनयुणनिचयाविदुषाविदुषाविचाराः सिंहेन सूत
वत्सप्रणापेनपार्थाः १ तदलमेतेः प्रकारैः तपांडवानापराभवः क्रोधानलस्यज्वलितम नमांड्वीमः प्रभृतिमहा
पुरुषाणांशायंविनाशंभवति तथाहि वज्रपंजरहृदिस्थितंतेनरक्षितंहरणादिदेवैतैः भूसुरेणकुपितेननिर्मितंस
न्निपातरववाधतेचवः राजासविस्मयं भोभोभातृवेपाधुरंयवनिगमगणीयमानागुणगणस्यातिखिलभुवनसमपी
णानचनाधनाचन्यमानसच्चरितस्यत्रिजगतीजनिकर्तुः सर्वेषुसमस्यकोयपाग्रहोवासुदेवस्यपराक्रमवेशाज्जत्वेपिपा
उवेषुपदपातोनास्मदादिष्विति कर्णः भोभोधृतराष्ट्रेवपाशवर्द्धनयथाक्रथयसितथैवमगवान्तथापिज्ञातवेदस
उवससमीपवर्तिनः पीतनाशकत्वेनापामीपवर्तिनइति किंच रमाराममगारमुरहरकरापेरणभूतंवपस्यवंशोत्पुःपरि

राम:
३

मलमिलन्मुरयमधुपं विहग्धंभोजंपज्जनयतिरूविकैरवकुलेशशीसर्वपूर्वाचटयतिकृतिसलहिसमये २ किंच गोवईनो
द्धरणसमयेविदितवासुदेवस्यप्रभावायसवायवरोदतोभगवतागांडीवशरासनस्याभामित्रीणस्यानायसहस्रेरपिसहन्नैः
सहरत्नाणमितिसृतंमयाषुत्रानतनजनान् अप्रसन्यामा अपार्थयंपृथ्वीममावरशिरेवरयविशिरेवमनोमोहे भयंग्रभवन्न
मस्तिवेदान्मयूरिपोः नचितेगांधार्यानिवसतुविषादः हतकृतेयशोदेशोदेशिहिमगुरिवपूर्णोदुविजयतो १ जयद्रथः
तेजोमेभुजयोर्वरःपशुपतेस्नातस्यतीव्रंतपोगांधारीधृतराष्ट्रयोःफलवतीसंभावनाजायतो अद्याहंनिशितैःशिलीमु
खमुखैःपार्थोहवीपारयेराज्ञाराज्यमिदंविरायकुरुनादासागरंसोदरैः १ दुर्योधनः भोभोभ्रातृकुलकमलभानो श्र
तोविहूरेनानेमेविदुरेणसमंमंत्र्यति तदुपसर्पसमग्रणमः इन्महरेविलीनाःशृणवति धृतराष्ट्रः भोभोविदुरपुत्रोमेज
गत्मिवेणपृथिविहिरणसहविरुधायवंशमेवनाशयिष्यतिकिंकरवाणि विदुरः सर्वपतेसकृतेपरिशीलितविजयिता
ज्ञनयतानयतपः हितयमेवनतेत्वपतेसुतेजहिहिजालमसिमंकुलकंटके १ गांधारी पुत्रागाराज्ञोविसृमोव्याकुला
दिम विदुरः भोपतिसतेअपापेपापंयोजनतयतिजनेजातनजनतीनतेनासेसस्याकुलमपिकलेकेननिहितं दुराचारंभा
रंविपुलमिवभारीपरिहरेत्सरिसागादसोभवतिषुवतो कोपिनसमा १ दुर्योधनः महतात्मपृष्ठकलेवरस्यदासी

पुत्रस्नेहेन राज्ञां पक्षपातमसौ ते पित्रोः पुरतो निंदति कर्णः तूष्णीं भव मदपि मूर्खगुणः धृतराष्ट्रः सत्त्वनिरञ्जनिराशी
घारवेमाधवो मोदितिनिभरहरणायमायशोपमूढः नृपः विषमयति समं मे मान्न संमान मस्थो वद विदुर किमेत
न्नदुष्टपुत्रेनुगताः दुर्योधनः भो भो कर्णारातेदासीसुतं पत्रोते विप्रियवादिनं पुरान्निस्सारयामः कर्णः यदुक्ति-
नैत हितार्थविधेयं संप्रति पित्रोः संतोषय श्रत्रांतरे कंचुकी प्रविश्य भो भो महाराज्ञ्यदम्मसहस्रे हि सिमसदाले
दुयासाति वसदि राजाम मध्यमं कर्णादिभिः सह निःक्रमन् सतो मत गोपी भो ब्रतरक्त लिंदन नयाय न्वामसः
प्रांकयायंथ्यानंकुलिशायुधोऽहन मणीयेनात्नसासाधितः पौत्रः पद्मभवस्य पूर्णमिव योमूर्तेत यो राजते सोप
शिष्यमहस्मकेहि सकरोनदत्त्वेदेदिव १ प्रकाशाचरणयोरहीनिवेद्यप्रणामतत्भोभो तपोनिधे तत्रभवताभ
गवता भवतापतिवारकचरणमलिलेरंतेवासिभिः सह कौरवकुलं पवित्रीक्रियतामिति सिंहासने समुपवेशयाहे
प्रक्षाल्यतज्जलं शिरसादधानः साकेदाम्बुपात्रे समं तान्मग्नानो विषमविषयस्त्वेइज्जलधौ महामोहावर्तेकरणाभुज
गे ग्राम वपुषा निपाततोनोमोलोचरणजललेशस्पृभवतो नजानेकस्याहोफलितमिदमासीत्सुतपसः १ दुर्वासाः वि
हितभोजनो विश्रांतो राजानं प्रति भद्र मालिभवतो सपरिवारराणां राजा यद्विणामुनिवरेणमत्रिणा गाधितोय

करिपरिहे भवन् यस्य पृच्छति मम मंगलं मुदान्तस्य तीर्णकलुषस्य तावन्मम १ दुर्वासाः अथाहमातिथेये
न भवतास्तुष्टसंतोषितः तदहमभिलषितवरं राजा सानंदकरणादीनवलोकयन्नवचरणकमलसल्ल
वविदलितकलुषजातस्य सकलकलकल्याणभाजो मम करतलानाकलितेन किंचिदस्ति तथापि यु
ष्मदाज्ञापरिपालनाय किंचिद्वृणो यथा त्वदणमहत्वाशिष्यैः महानतिथिर्जातोस्मि तत्र्यैव युधिष्ठिरो हे
भवन् किं तद्रौपदीभोजनानंतरमागुकुमारांगीपतिवृतायथा मुदायते दुर्वासाः परमंग्रस्माकमपि यु
धिष्ठिरदिहत्वावरीवृतस्ते राजांतः स्मितकर्णादीनवलोकयति मुनिः सांप्रतमस्माकं सायान्हकृत्यस
मयः भवंतोपिस्वकार्योपायसरंतु इति निःक्रांताः सर्वे इति श्रीकविनाथविरचिते दुर्वासापराजयनाटके प्रथ
मोंकः १ ततः प्रविशति ससहदेवो युधिष्ठिरः चतुर्दिशमवलोक्य तडागाशान्तपोभितापकलितत्वत्व
ल्लीशालातपेनयपरायणप्रथितभूमिदेवाधुता विचित्रमृगमंडलीललितवारिकुल्यावलीमनोहरा

नाट॰
५

मममनोहराहरतिकाननांतःस्थली १ नमस्तलमवलोकाविक्षाय्याविपतिग्रहाविरहिणीवक्त्रायते
चंद्रमाः सिंहराहुणाभानुभानुनिवहैः प्राचीमुखंमंडितं कोकानांवचनेनशोकसितंपद्मावलीभाष॰
तेकिंविस्फुलमुखोत्सरोजनिवहात्त्रिर्यांतिभृंगव्रजाः १ सहदेवः यथाहार्यस्तथैवयशोभितस्तेयाति
युमाणिहरिराकाशविपिनेयमावासयातस्तिमिरराजराजोजनमलैः उलूकाहृतानांविवरमधियाह्वेति
समयाः क्रियाप्रौतीसर्वामसुदयतिवोवानमस्कुले १ युधिष्ठिरः वत्ससहदेवनकुलमाहूय नकुलो
वद्धांजलिः किमाज्ञापयतिदेवः युधिष्ठिरः अथश्रीयज्ञेश्वरोयात्स्वं द्रोणहैपज्ञनीयः नदर्थसमिदाह
रणायपाहि॥ नकुलः यथाज्ञापयतिदेवः इतिनिःक्रांतः ततः प्रविशतिवंदी जयतुजयतुदेवः सोदरैः
सह वधात्तवैरिनिधनेनकंचवधूटीराजन्वतीभवनाल्लभूमिः हेमेनखेलतुविधेस्तवकीर्तिहंसीयते
मारायहयपरशतेकुतस्व इतिधर्मराजेनपूजितोतिःक्रांतः ततःस्नानसंध्यादिकंनाटयति युधिष्ठि

५

रः १ ततः संन्यासिनः स्वांतिगात्वान्नमस्कुर्मः तथाकरोति यतयः ॐ नमो नारायणायेति स्मात्स्मादं यतयः विता
नुरत्नयियुधिष्ठिरचक्रपाणिमुकेण रक्षतिविनाशविपत्तपदात् भूदेवदेवपतिनापामसज्जनानामाणीःप
दस्मविनानाविपदोभुनाते १ युधिष्ठिरः सर्वानुपाणामविरलस्थलेज्ञयानंदनाटयति वत्सस्वहदेव श्रयवहा
निप्रशस्तपाकुतान्यनुभूतानि तथाहि यांवध्यानः श्रवणविवरेज्ञायतेनामेप्रविष्टोदत्तश्वासोमधुरमधु
रंपासकरत्नविभातो वितेगंगासलिलशिशिरेकामिसंतोषिधाराणामादतिएंविदधतिमृगादित्यंगांधानुभू
तिः १ तदयनिगमयथोनिर्मिमथनंसंभूतमंविवृंद्ररंधितानादिभावतूफविद्याधकारादिभेदनानंदसंदोहम
तुष्टमानसपरमहंसास्वादितपदपंकजपरागकणः श्रीपद्दनंदनोनयनानंदजनयितेतिलक्षये सहदेवः
नहिंभूयांसिभातुकानिभविष्यतिसर्वेषांतःतेगोधसोगणः सकिलकृपणजनाजनिमत्तामहाविद्याकूप
नरपतननिर्भिन्नवपुषां जराजन्मव्याधिप्रलयभवनायेषुतपतांहरिर्यस्मिन्नास्तिनयनमेनसोगोचरा

ना०र० ६

तः राजा वत्स देवदेवचरणनलिनवामनावासि चिरंजीवेति परिष्वज्य ग्रथ्याहं सम्भ्रान्तः कोसीति तथाहि या
दवेंद्रे त्वरणारविंदयोर्यः स कोपि मकरंदं तं दितः तेन नीतिरस्व विम्बवारिधिर्हि त्वमत्र कक्कुनाम्बु संपदः सहदेवः
सह्यमपि हरिस्मरणप्रकारमुपदिशन्तु भवंतः राजा प्रीतिः श्रीपरमेश्वरे परब्रह्म संलापस्तुं वज्र नंदेम त्वं भपरापवा
द विरतिनार्थे परालालसा पाणात्ताह रतिस्त्रयो विनयित्वा दुष्टेंद्रियाणां सदा सद्भिः सवसतिर्मुदापरा हि तस्या
पारलोले मनः विचारदं हृष्टेव द्रुघावेदत्री रूपयोतिधिः मथितो सौमया लब्धः स्मरो लक्ष्मीपतेः रतिः ततो गृहप्रवे
शापूजादिकं नाटयति युधिष्ठिरः परमदयावतापि नारदेन न संभाषते खलः कालः किं करोमि सहदेव सर्व
सुभगः कालो यत्र साधुसमागमः अन्वस्तुषायमानो सौ सुस्मात्या युद्धे याम्यृणां अत्रांतरे आकाशमार्गेण नारदः
प्रविशति युधिष्ठिरः दृष्ट्वा ससंभ्रमं कुशासनादिकं दत्वा मनोगतं कर्पूरगौरवपुर्देतुजपत्रनेत्रा यान्यावरः कुटि
लपिंगजटाकलापः यज्ञोपवीत शिरोवरपरिवादिनी श्रीः श्रीमानसौ विधिसुतस्तनुते शिवं मे ततः समर्पयासं

६

तोषितो नारदः शिवमस्ति युष्माकं युधिष्ठिरः तव चरणनलिनदर्शनेन सर्वं ज्ञातमेव किंतु वासुदेववार्तामा
वेन दुःखायते मनः नारदः भगवतो भवते भद्रमतिनरोविद्यते केवलं भवतो विरहेण मलिनायते माधवः त
थाहि निद्राने वे निशितं भवति ध्यायतस्त्वामजस्रं प्रीतिर्नास्ति मलिनमनसः प्रेयसीनां सभासु रंभादीनां ता
लगति मनो गीतनृत्यप्रयोगेः गांधारेषाति नयमनुदिनं जल्पतो माधवस्य युधिष्ठिरः न पीडयति वैरिणां विशि
खतस्त्वदुर्भाषितं निजादपि पदाच्युतिर्विपिनसंस्थितिर्वा मृगेः वधूजनकचग्रहः सदसि सन्निधौ भूभुजां य
था यदुपते रियं कुलिशानि हुराहूरत्ता नारदः अविरादेव मधुमथनो मिलिता किंतु सांप्रतं सावधानेन भाव्यं
बलो वैरी सर्वदा सर्पेश्वर्यं कितव्यः सांप्रतमुत्पातनिमित्तापशमः राजा तर्हि विघ्नशांतये कामं वनवासि
न वासि न स्तापमानमोत्रयामः नारदः हरिस्मरणात्सर्वविघ्नभंग भवितानदस्माकं स्वर्गलोकगमनावसरः इति
निःक्रांतः राजा वत्सकिमप्यशक्तं न मप्युपलब्धं सहदेवः तर्हि अस्मत्कुलपालको द्वारकानायको रा

नाट. ६

त्तिष्ठन्तितावदेवकिलकालकरालव्याकुलवालकवलीवलयशाली यावदंबुजविलोचनपादांभोजयो^
धकणिकामनवितं राजा वत्सवतव्वचनामृतधारयाप्लावितोस्मि नवजलदमुक्तजलधारयेवनवांकुरः
सहदेवः भगवंतंभावेनभजतोभजनस्यकोयंधर्माग्रहः युधिष्ठिरः वत्समेवंयथापूर्वीयांप्रस्थापितस्य
सेवकस्यप्रतीचींचलतोदंडः तथास्ववचनपरिपालनेविनासेवापिनमतोयतेवासुदेवं तथाचभागवते
यणेहस्वधर्माचरणात्प्राप्ताविधर्माद्वतिवर्तितं यथालाभनसंतोषोब्रह्मविचारणार्चनमिति सहदेवः
लज्जितःसंतूष्णींबभूव राजा वत्सभद्रसेनादीन्भृत्यानाह्वय सहदेवस्तथाकरोति भृत्याःप्रविश्यज
यतुजयतुमहाराजःकोनिदेशोस्मास्वेषु राजा दुर्योधनेनोद्गीतचूडामणिस्तवःसावधानतयास्थेयं भृत्याः
गांडीवधन्वनज्जुनएषभीमोगदाधरोवर्ततिचक्रपाणिः धर्मोपिधर्मस्यसतनस्त्वमेवापतिव्रतानाहीकरियोःप्र
भावः इतिप्रणम्यनिःक्रांता राजा वत्सकिंमध्याह्नसमयः सहदेवः एवमेवपत्नविणउपासतेतिविदुयत्रशा

६

खांतरंगात्रीभिरिह यावतेगजपतिर्जलैर्विलितं घराधरदरीदरे विद्यते मृगाणां डलेहतप्रभर्वेद्यतेतपनते
जसावानलः कूर्मायतेनरायतेनादेह विंवो मनायते वनंत वक्रवाकः मंदायते मिहिरराषमध्रुवनालीलीलाक
रात्तविशिखेर्निहतेननलिना यातायातमसमीरवेविंदयते सर्पीयमनाः करालदंतेते चाबावानक्रादिकुहरेते
जोभवारणावः श्रूयंते म्यनयः स्तुतिः मवेकमावेवानसानाम्रविंगंधासंस्कृतवन्हिदाथह विविधानांसंपवि
त्रायते अग्रेतेरेभीमः भोभोतिरस्कृतनासीरनासीररणव्यापारगांडीवमहितप्रचंडदोर्दंड धनंजयसमयात्त
योजातः पञ्चाममध्यान्हायविताप्यतांस्मर्जुनलक्ष्याकरोति राजासर्वानादायनिःक्रांतः इति श्रीकविकाशी
नाथविरचिते दुर्वीसः पराजयनाटके द्वितीयोंकः २ ततः प्रविशति कृतमध्यान्हः सहदेवो राजाच भोभो
भीमसेनणाकोतिः पन्वः भीमः समाप्तनोयंजातः तथाहि सूर्यस्तूपतंगोगिरिविरकसन्यस्तनशेलारलि
गीभूमादिविकारीरसिकमणिः सुपादिवल्लीगणः श्यामिदोविततदिव्यपावनजटोरम्योपदेशाङ्गमः पा

कादिमवयोयस्तोविज्ञयंतेण्त्कान्तकूटोराहे राजा वत्सवामववंशविवर्द्धनस्सहदेवः काम्यकाननका
सिनस्तापसानाह्वयन्नुभवान् अर्जुनः शिरस्यंजलिमाधायप्रेमितिनिःक्रांतः मनीतामाश्रमान् विलोक्य
ववत्ससहदेवस्ततोविलोकय नीवारराजिषुविराजितमध्यदेशाः छायापलाशिनलवेलितकुसुमसारा दि
व्यारजाहुतहुताशनमुग्धगंधाम्बरंधमनोममममहीकुरुतेमुनीनां अन्यतोविलोकामंदंमंदंमदनसविवो
मल्लिकागंधबंधुःकुलायाह्वानानामुनिजनननतनुस्पर्शनादीनदोषः प्राणायामैःप्रयतकरणैर्योगिभिःपीय
मानोयातायातंचवयतिमरुत्कीचकध्वानहेतुः अन्यतोविलोक्य आश्रमकच्छेशाद्वलगुच्छेनूतनवत्सा
चंद्रकराह्वापयंतिवालेकोमलभालेचंचलचित्ताःतापसधेनुः अन्यतोविलोक्य धावमानमनुधावतिबाल
तापससमकृतवृक्षानवेलेहस्तमस्तककृतान्वधिपाशोकिंचिदुन्नतमस्वोमसावालः सहदेवः आर्यकुलि
शायुधकुलप्रदीपस्ततः पश्यतिःशंकहृदयोपिवन्नियताः आनंदधाराः स्थिता छायायादपमूलवेदिविल

सत्यग्रामस्नात्याग्निनः प्राणायामविशोधितेन मनसा ज्योतिः परं ध्यायतो रोमांचोद्गम दृष्टपुष्टवपुषो नामाग्र
हष्टेम्रितः पुनर्विलोक्य हित्वामात्मीयं तत्तद्योपस्नेहा छायाविटपिनि वासं तस्मिन्नेते मुनिजनवध्यावालैः
साकं तनयरवाप्यः अर्जुनः वीरसहदेवरतैर्द्देवस्व हृषिते हविर्विषियज्ञसाधनेनाडितोपितलयासृगीशि
सुः हस्तमस्तकसमागमोत्सुकतापसायमुदमुत्तमो दर्से किंच हुत हुताशनभस्मीकृतहविः प्रभव
गंधपश्मवंधुनीशिकाविवरहंतरमनुप्रविश्य पवकुलजन्मसंवितश्रामलमहोयकारंसमूलकाषमुत्सृ
लयतिनः अन्यतो विलोक्य सहसारथ्येमकिरणेन तप्तः शीतमहातापसवासानविभिन्नवैरसमुजंगमर्द
छायामुपाश्रित्यफणासमेकः सहदेवः सारंकारविनिहतदानवसमाजरतो विलोकय होमविनिवासे
पुराणविलासे प्रमसहसैकाकुस्तमजस्वेध्यायति धीरोलोचननीरः स्थाणुसमानः कामविगानः अर्जुनः
वत्स अश्विनीकुमारकुलनंदन तापसनिवासवैधगाशोभालोभायते मा तदनुमन्ये प्रवृत्तिरसेभ्योति॥

नार.
९

हतिरसौ महीयानिति तथाहि यत्रान्योन्यं विरोधो न भवति विषये वं यतः कृत्स्नसाराः पाथ्यापाथाण्यपंक्ति
र्गीमद्दहृदयस्पर्शावासप्रकाशाग्रागारं गावृक्षाणि प्रथितऊरपथः यानमन्त्रं फलानि ग्रामास्तं पर्वताग्रेवसन
मपितरो वल्कमिंदुः प्रदीपः अपिच प्राणांतकारिपोनथ तेस्मिंस्तोयत्रास्ति नो कुलक्षमनादिचिंता लक्ष्मी
पतिर्जनयिताजननी च लक्ष्मीः शांतिः सखी सहचरी विषये विरागः सहदेवः खोऽरक्वननिवासजं तराशि
तर्पितकृतपापमातम तर्हि सर्वे जनाः किमिति निवृत्तिमार्गमाश्रयंते अर्जुनः मैवं कामः प्रवलपात्रुरंतराय
तयावर्तते तथाहि कामो वामो निकामं वतमनुजमतो मोहनायप्रवृत्तः कुल्यां लज्जां मलज्जो कलयति हृ
णुते पतनं प्रेतमभिः कार्याकार्यविवेकत्तपाणपटुतरः पापवल्लीपयोदो विष्कंभो मोक्षमार्गे कथमपि पुरुषे
र्जेतुमाहो प्रणाकः २ योजातो जनकं चकारकुटिलः कन्याकुचव्याकुलं कर्तारं भुवनस्य तापसतपः संताप
शीलः खलः तारायां तरलोपतोहिमकरः शाक्रो मुनेर्योषिति श्रीरामेहदस्य सदा मधुरिपो रुद्रो हैवारी स्मरः वे

९

चलाचंचलायांगावागुरासंगिचेतस्सां योगाःकीर्तिस्तयोस्तानंवियोगोलज्जितंकृतः २ श्रुत्वाचानप्रस्थानजरा
जरटभारभूषितशिरसःगत्वानमस्सामः तथाकरोतिवनस्याप्राप्तीभिर्विवर्द्धयते कीर्तिर्वसमतीर्थसागरगिरिः
कुंदेंदुकंदोज्ज्वलापापात्मालप्रविशात्तपापमतयस्तूर्णंतवाराग्नयः रामस्सेवरतिस्त्रकालनहृत्त्वैः पुत्राःस्ववीर्याधि
काःपृथ्वीसागरमेखलाल्लवणाचेतश्चिरंवक्रिमिणि अर्जुनः सादरंसर्वोल्लापसमानादाघमहादेवमुनिनिकटे
धृत्वाराज्ञोरत्नैप्रविषप भोभोमहाराजअपर्णीशालाहारिमुनिमंडलीतस्थीयते राजा ससंभ्रममर्घ्यादिकंगृहीत्वा
निःक्रमन् मनोगते एतेपीतलकोमलांगारुचयः किंजातवेदोगणाःप्रांताकिंरवयोग्रहाःसमतयःसर्वेस
रंतितिनो देवाःकामकलेवराःकिमुतयःश्रेणीसदेहाःकिमुप्रायोब्रह्मविचारकाःश्रुतिगणाःनिःश्रेयसंकु
र्वते २ अहंतेनातीयपादप्रक्षालनपूर्वकंविधिवत्पूजयित्वासुखवासैःसंतोष्यसुखवासीनानाह तत्रभव
द्भिर्भवद्भिःचरणकृशोपायावनेजनजलकणैरस्मत्कलेवरकल्मषसमूलमुन्मीलितंतरणिकिरणैरिवांध

ना॰ट॰
१०

नमस्तं मुनयः प्रोचुर्धर्मराजंतववशंपरंपरागतोधर्मोयत्साधुपदपद्मतइति तथाहि पीयूषवेत्ताद्विजा
जभावेपूरुःकनीयानगुरुतामुपेतः व्यासोपिसंतानानिकन्याविधत्ते वं[illegible]ोमदानापसमेवयावः समेमदास्थि
तिवत्ताभवतास्वराज्यंतत्क्षेविधायविपिनेविदधेनिवासः व्यासादयोविदधतेतपयिपदपातं वेदांतवेद्यविभवो
भूतकायतेते युधिष्ठिरः विषमविषयविषजलधिमग्नानांनः तत्रवंधूनांसाधुपदसारणानांभवतांचरणारजः
स्पर्शीत्तस्पर्शमणिसंवंधादिवायसोश्यातकौंभगाणता तद्भवतोमाहात्म्यंवर्णयितुंकः समर्थः तथाहि वि
ख्यातंमुखवैरिणालतृणगंभकानुकंपानिधेरेकात्तवचतुर्भुजाकृतिमतीपृथ्वीसराख्यापरा वेदानांस्मरणीयमु
क्वैनविघृतेःसमासनेतोः संविदस्यधर्मस्यागमसंभवस्यकवरीः प्रेष्ठात्मनोद्यापरा १ ब्राह्मणाःवत्सयुधिष्ठिरत
ववचनामृतेरतितरांतृप्ताःस्मः तद्वरयाभिलषितं युधिष्ठिरः सानंदंभवतांपादपद्मप्रसादात्सर्वमस्मिस्तिकिंतु
श्रीयदुवंशधुरंधरोनलोचनगोचरोभवतीतिविरात् ऋषयः वत्सधर्मवत्सकिंचिन्निमित्तंविधायमिलिष्यतिमाय

१०

वः तदस्माकं सायान्ह कृत्यसमयो भविता भवतामयि भोजनसमयः इति निःक्रान्ताः सर्वे इति श्रीकल्कि तृतीयों
कः ३ ततः प्रविशति सनकुलो भीमः भो भो नकुल हरिभक्तावपि नृपतेः कर्मन्तडता नयाति वयं तथासोद
मः संप्रति कालात्ययो जातः तथापि दिवाकरो याति करानने कानाद्यापार्थो धिजलेषु शेते नारायणो
जीवगणानतिकं तेप्रदीपःज्वेहविमातनोति १ नकुलः तर्हि राज्ञे निवेदयामि तथा करोति राजा तर्हि हा
तोः तिष्ठीनवलोकय नकुलश्चैत्य शिखरमधिरुह्यावरुह्य राजानं प्रति भो भो महाराज नातिथिरेव सरः
राजा सकौतुकं वृकोदरादिभिः सह भोजनं नास्ते नारयति अथ विहितभोजनेषु पाण्डवेषु यान्त सेन्या चव
णि शाला हारिदश सहस्रांतेवासिभिः सह दुर्वासाः रैराजन्मायसदानं निवसतो कोजागर्ति विहितमा
स्तोपवासोतिथिः संप्राप्तोस्मि राजा तद्वचनश्रवणात् संजातसंभ्रमः वत्स सहदेव दुर्नेपशपगु पदसत्तयाभु
क्ते सहदेवः पाकभवनमवलोक्य धूमेनाग्निः शमनसदनं सांनते संप्रयातो लूनातंतप्रवयवलिताव्

ना०२०

११

ल्लिकालिममध्यामार्जारगणांस्वपितिस्म विरंहहरुर्घंकटवं पात्रीपृष्ठाग्निविनिहतानिद्दितायां
कर्कटी १ राजा तर्हिमहानुत्सवः समजनि तथाहि ग्रयोदमार्त्तंडेतिथिरधिगतः स्नात्रमपदंति
वामेनोनि: स्वैमुनिभिविहसंन्यासिभिरपि प्रसादाद्याणत्रीनिवसन्तिनिवासेममरवेनेमाकिंचित्स
नेद्रुपदननयाभोजनपरं १ वत्सविलोकय क:समागत: सहदेवोवहिर्गत्वाहरतो विलोक्य
भोभोमहाराजदशसहस्रशिष्यै: सहप्रलयकालीनजानवेदारवमामर्षोदुर्वासास्तिष्ठति युधि
ष्ठिर: सत्रासंहाहादुर्वासास्तिष्ठतिवत्सकिंकरणीयं कर्तव्यतायांमूढायते मन: त्वरितमस्यैस्नानप
सहदेवस्तथाकरोति युधिष्ठिर: ससंभ्रमसमुत्थायगृहीत्वा धावन्नेवलुलितकेशकलाप: पाणिप
ल्लवशिरसाविधृतार्घ्यै: मारुतायहृतनष्टवद्दुकूल: पौरवोभगवद्दनमाला १ चरणयोरर्घ्यंनिवेद्य दं
डपातप्रणामम् भोभोनिखिलमुनिजनवंदितचरणारविंदमकरंदतपोनिधेपौरवोयुधिष्ठिरो॥ ११

हमभिवादये दुर्वासाः सकोपं रे रे राजन्यापसदमामपि गर्ववचः श्रावयसि यौरवोहमिति
मम कोपकथा कदापि ते कर्णकुहरे न प्रयाता तथाहि कोपमेव वडवानलो यत्तरो वारा
निधीन् शोषयेत् तस्य वै णाकलिकिनामहश्वि सद्यः त्रिलोकी पातयेत् देवानां गानदेवताव
मधुनाक्रोपाक्रि रे स्वालनं भस्मीभूतमिदं तनोति भुवनं किंवापरं कथ्यते ॥ अमत्र धा
पोगुरु मम महेश्वरो बवीयति: श्रीकन्तामाममयत्म हलोकपालैः नारायणस्य हृदयेप
रिहन्महरायातापत त्रिभुवनाह लिसम लक्ष्मीः ॥ राजा स्वगतं अहो कुलिशकठिनः
कालः समायातः यन्निरागसि जनेनापसमानो कोपः तदस्माकमेव पूर्वजन्मकृतं कर्मवि
परीतं जनयति तथाहि सकलसमानवमगललोकनेत्रहितते असि मंडलमंडले सङ्गति
तेन सात्वन पतितानि शिवियोगवत्तानियति हिमा ॥ तद हनतिभिः स्तुतिभिस्तनपोनि

२५

नार.
१२
वेसाली४

धिं ज्ञो एषयाम्मीति पुनः प्रणमति दुर्वासाः सक्रोधं विभीवि कां प्रत्युत रेरे धूर्त अग्रागमै रनेकवि
धैर्मां वंचसि तथाहि प्रणमति सूतैः कपटविवर्तैः कथयति वाणीं मधुरसार्थनी भवति
वदामोमत्वमुद्दहासो वितरति दीनः किमपि न हीनः हृदये दात्रं वदने मित्रं निकटे सौनास
मये हो नामं मत्वपत्नी दोऽधूर्तः कोपि कृतो विधिनासौ १ राजा भो भो तपोनिधे अज्ञानामप
राधयहृणान विज्ञानां समसचिन्ते तथाहि यणां सन्तो यदपि हृष्यपन्ति प्रसृतोहसाति पत्नस
मिथ्यस्त्रिलदृभपेद्रीः तल्यौ च सृत्रपति विलसति लिमदेशोरोषस्त दापि न भवेन्महतां मनो क १
दुर्वासाः सम्भूते परे रे कुलाधम त्वं धिङ्मा पुनः पुनश्चालयसि किं रे कालादपि न भयं
व्यपगतं तथाहि तापसं त्वमिनमानसं हि पल्लापयेदनलतुल्यभाषितैः कृत्तसर्पमिव दं
ष्टदृतैरा गुरुकमपि तस्यतनपणति नेपथ्ये रत्न नु श्रीभगवानिति निःशङ्कः प्रसरति आका १२

शोमग्रहाटेवाः स्वस्तिवाचयंति सहदेवोहारेस्थित्वाऽ होतापमानान्दारुणेनेतिमनसिचिं
तयति युधिष्ठिरः मनोगते दुरंतविताडः पारापारावारविसर्पिणा मातुलेयोमामिदा
नीमवतात्मधुसूदनः १ ततःप्रविशति शांतिवर्मानामदुर्वाससोसेष्टः शिष्यः चरणा
वुपसृश्यभोभोतपोनिधेमोक्षलक्षशांतिवर्मामवंतंजगद्गुरुमभिवादये दुर्वासाः वत्सचि
रंजीवतुथापीडितोस्मि शांतिवर्मा भूपालोयंभूदेवपरायणोधर्मात्मजोहितीयोयमिः
प्रदीयस्वेवप्रदीप्यस्तदवनिर्देशवेदाणारोयणामनुचितमिति तथाहि आरभ्यात्स्वरनिर्गमेन
रिपोः प्रेमनामावलीसूतेनचिंतयतेनितांतविमलेचित्तेवपुश्चिन्मयं सेवांसाधुजनस्य
सेवकरश्वप्राणोर्थनैरीहतेज्ञानीनेजगदीशवज्जगदिदंसर्वंप्रपश्यानंदनः १ किंच एकैक
शस्त्रिदशराजजयायशक्ताश्चस्यात्नुजास्तदपिकाननवासकृच्छं रागीगणोनसहतेस

हृष्टैः समेतोगोविंदचंद्रमुखचंद्रमुखचंद्रचकोरचेताः ॥ तदिदानीं सततस्मरणामृतरससरि
न्प्रवाहावगाहनगताशेषसमलसंचयेनगरकृतसद्मामधामप्रासादसुखसंदोहैर्नानाप्रका
रहरिगुणगणकवलितान्तःकरणानां पर्णशालानिवासरसास्वादरसिकैः परिहृतकलेवराभि
मानैः परमभागवतैः प्रेमरसनया हृदयकमले नित्यं चिंतस्यकमलालालितचरणकम
लस्य श्रीपुरुषोत्तमस्य सेवकेन यमितेन नेत्रस्तुतिप्रणतिपुरःसरं निवेदितमर्हणांगदासेण
कृपाकटाक्षपातमस्मिन्विधेहीति प्रस्थापयेणवदामि दुर्वासाः वत्स किमर्थं कलानिलय
चरणकमलभ्रमरायमाणमानसः शांतिवर्त्मा भगवन्नेवमेव दुर्वासाः नहिंयुधिष्ठि
रस्यार्हणमंगीकरिष्यामि वहुधामपामायवपरापणानामनुभवोजातः तथाहि शंभे
पुरान्तरपतो प्रणतेन वरीषेन तन्त्रोतीति मम सहस्रासहस्राविर्णोज्ज्वैः विश्लेषलब्धपारणः

स्म १

यद्याचमकं नदद्याद्देवो समः शापानलः कुलमेव भस्मात्करिष्यति वयमपि दुः पारविपत्सा
गवारमतीर्थवत्सपदेनिमग्नाः स्मः तथाहि लाञ्छनाग्रहानलवकाद्दिकारान्तसेंद्रान्तुनीधि
डुह्यविपदः सकलाः सहद्भिः द्वावानलेन्द्रगागणाश्वमननपामः क्रोधानलेनिपतिताः ख
लुनापसम्प १ तदत्रमन्त्रंपतलोकद्वयरक्षाप्रकारे भीमः नहिंयोम्यंगुरोपममसमस्त
विद्यामयगामाद्दूवंपंत नहिविद्यावन्तेविनामेशंवागुरानिवारणायाम्बः प्रभवति तथा ५५
हि विद्याविद्यांणामयतिपरंगायलक्ष्मीप्रहृतेस्वर्गीवासंमरमज्जननासेगमान्नेदयारे
श्रीतिंहलेयतमतुद्दिनेलोकमध्येप्रतिष्ठंतिष्ठंयमेवचसिपडुनाकलस्वल्लीवमाधी १
पंडितपल्लीपार्श्वेवल्लीपुणपमपल्लवंकुर्वन्तेगगमालीरतिवामांभवन्तिहिलतिकामदासर
मा १ राजा वत्सचिरंजीवयद्योवदसितन्नूकुलप्रस्थापयथोम्यानयताय तकुलः

धैवनः १ न२

नाट· २१

धौम्यं समानीय भो भो महाराजन्ब्राह्मणो धौम्यः राजा बहुमानपुरःसरं समानीय तस्यां निवेशयस्वगा
ते योविहाय सशयनं निद्रां तो हंसतल्पाइः सावनामुपयातः माटपोकुलहितः सशरो यो हव्यवाहस्
वराजनिकृष्णो ततः प्रकाशगृहोधर्मसर्वे हृतातं सवेदयन् निवेदितं द्वीससोहृतं तातो धौम्यः
३४ तर्हि समुद्दिनोप कैव यातः येयतुपतिसं निर्ययेचतसंपक्षियासमः तथाहि जापः कल्पतिष
योगमविलंघ्यो कैटभारेर्मनुष्यिं नास्त्रमिवदितो निनिविलानुत्पानुत्पातानिव संसारा
बुनिधिं करोति विपुलं वत्सांगुलितापमंते स्वाधीनयति प्रयच्छति सुरवसंसे दहस्यप्रियं १ तत्
दलमतिचिंतया वयमुत्पातमत्तगजमर्दनायमाधवमंत्रमृगराजं प्रयुंजामः इति जपाय निःक्रां
ताः राजा सविषादस्वयमभविता यत्र मात्रमपि नात्रमं दिरेनापमः कुपितमानसो भ्रष्णे वंध १५
रसितमसमसिंधुमध्यगः किं करोतु मयिकर्मदारुणे १ पुनर्विचार्य ग्राहग्रस्तमसमूस्रचक्र

प्राणांतेमममृत्युस्त्वोभवंतवपयोदमिवांकुरोहं १ शांतिवर्म्मा यथावदतितपोनिधिस्तथै
वभगवान्नारायणोपिजननानामवनायप्रदर्शनंचक्रे निर्युक्तशतक्रतमस्माभिरायर्थवेण
रहस्यतिनृपेणभगवतस्तवैवप्रसादाद्विदंतत् सहदेवःस्वगते आश्चर्यमेतत् यदस्मत्कौ
धक्तुपीटयोनेरंतेवासीभूत्वाशांतोयमृषिः ज्ञातंकोपिकार्यकारणभावोन्यथापिहदृश्यते
तथाहि यद्यपिसर्पफणाग्रोतिव मतिनिस्संमणिस्तदपि आदत्तेनहिगरलंप्रमुततना
णामायैरे १ युधिष्ठिरःमनोगते श्रीकृष्णएवशांतिवर्म्मरूपेणानीरसमानसंमांजीवयति
तथाहि जीमूतःसनजनयतिजगज्जीवनंजीवनेनसोमोमृत्वारसमुपनयेदोषधीनांस
मत्वात् कालेकालस्वपतिनपवनःपालकःपातिविश्वंसाधोसाधुःस्वमयतियमःसंयमैः
पापभाजः २ दुर्वासाः वत्सयुधिष्ठिरायमोच्यतां सर्वेषांमुनीनांभोजनानिद्राकुसपादः

नाट· १

येति तावद्युधिष्ठिरः कृतांजलिरर्घ्यं निवेदयन् निमंत्रयंश्च स्वागतं दुर्वाससो विलयकाल
रूपी इयोवेः शापाततापनिकृतं द्विषेत्वोः र्द्धाविधिर्नेविदितो वहूयाविमर्शोः संप्राप्त
दुष्टसमयान्नयमेनतेरण १ ततस्यानिमंत्रणेन समयएवं वनमेवसद्धक् प्रकाशभोभोत
पोनिषेपावदस्माभिः पाकसामग्री संपादयतेतावन्नरमरम्यमिमं कासारमाध्यान्हिकाय
भवेतोयांतु तथाहि पद्मालयः संहृतितायहारीचक्रादिपत्रीसमूमित्रवैरीपापाप
हारीहरिर्विद्विभातिस्वस्थोनिलस्पर्शितरस्तडागः दुर्वासाः समीचीनंवचोधर्मराजतव
वयंमहदेवदर्शितकासारस्नांतोऽपसरामः यूयमपिरहस्कृत्यायपातं इतिनिःक्रांताः
सर्वे इतिश्लोकविकाः चतुर्थोकः ४ ततः प्रविशतिभीमादिभिः सहमंत्रशालायांयुधि
ष्ठिरः भोभोपवनतंदनकालाग्निरिवदुर्वासाः समयविलंबमवलंब्यनागमयातिमेचितः दौ

ज्वलितं यो भावसं[illegible]संभावितो लंकायां विदधे विभीषणमथी शानंपदस्पर्शनात् प्रल्हादं च र-
रक्षभूतकमहारक्षोहिशैलानलात् सोस्मान् रक्षतु पाण्डवान् निशं रघुवरः पुत्रान्निवश्रीपतिः १ भी-
मः हेलाहलेजलेमिवोज्वलमात्मभक्तरिक्ताहि गंजवकडुष्टरिपुप्रयासाः यत्पादपद्ममक-
रंदकणप्रसंगान्मानुत्तयं स भगवान् निकहणो मृताद्विः १ अर्जुनः भस्मीभूतेसमेतास्त्रियत
मविपिने महलोभूतवन्हेर्वैश्वावन्नायध्येनत्रिभुवनदहनः क्रोधभाजाप्रवृक्तः श्वासारःपर्व
ताग्रेकरिवरहृदयेपण्णपवत्रप्रहारः सिंहेकोपोमृगाणामिव समरिविफलोयेन जातस्स पायात् १
नकुलः तनूहृदरोदरेसरितवैधसांशवलीगावात[illegible]इव वेगेणकाम उमयप्रस्यमोशितः
पयोदवहृताप्राणमिहि रश्मिंदीनोन्मेषोयथागुरुजनं हरिर्हरतस्रो घडः स्वागतेनः कुर्वीमसं-
कासारे प्रदर्पसमागात् १ सहदेवः यत्पादस्मरणात्कलोह दिगन्ते पापी यकारावली व्या

नाट॰
१९

लीबाहुगणमोदराहुणानालीनाविनाशायते कालागारमवालकालभुजगक्रोधानलव्याकुलेन
कंवालंतशिशुपालमनुयमनपत्नप्राणनाथोऽवतु द्रौपदी अप्यसमग्रलोकस्सपणादजणाहिदेसी
महमहणोरथिपाजणोकिवाकोरसुवडुइरिदेहिं १ अत्रांतरे इतःकश्चित्तविषण्णमहाराज
युधिष्ठिरसभभवनेकोलागर्ति राजा सहदेवनेभुन्यासञ्जातसवत्समहदेवकिमिदानीदुर्वासा
विहितमाध्यंदिनक्रियःसमागतः इतिमूर्छितःपृथिव्यांपपात सहदेवोवहिरवलोक्यभोभो
महाराजन्नभेतव्यंयदुकुलतीरपयोनिधिसंभवसमपीयूषकिरणस्सहजः युधिष्ठिरः सोत्क
लिकंसानंदसम्भ्रमहृदंसोमांचोऽत्रेदंपत्रींवाचयति स्वस्तिस्ताहःसमन्तात्क्रिवसिद्धपरमका
येज्ञातेनिवेषभीतिनीलापिकापोरिपुवलविपुलकालपालाविपान् हस्तयाहंसमेनादव
तिमपिमहस्त्राधारमहसेः किंचान्यत् कालपाशाश्रपिविधिविद्वुयज्ञानवाधाविधानात्

१९

अपरंच हंहो तो धर्मसूनो स्मरसि तनयः सोदरः साग्रजो मे प्रेमागारं त्वानिवध्यस्त्व वचनक
रतो मारिपतो हव्वेशः किंचापेत्रकृतान्वयप्रकृतिशतं कुर्वतो निर्विकारो गांधारीनंदनस्य त्वमम
यविडंबानहिंनाशायतस्य १ अपिच धर्मयशोधामशरीरस्य मेनयमित्सूनो भवति प्रियं मे मु
हासदापणलयनः प्रियान्वयः पितुः तनूजातिवभिकरेभ्यः इति श्रीकृष्णसंदेशलेखं वाच
यित्वा हंत मेमहत्स्वप्रस्याप्यनुन विषादमाविष्करोति सोपतेनापसव्यालकेरालकवलज्वरः ज्व
रयत्यति हरे सा श्रीमुकुंदमहौषधी १ पुनर्विचार्य मनीषासागरादेवमयासारः समुद्धृतः
श्रीगोविंदपदद्वंद्ववदनेसर्वसंपदे १ तदलमतिविषादातिपातसमागतैः मंत्रीश्वरपंतवै
श्रोक्तमेव समागमः तथा कुर्वंति हेहृष्ट इव ह्यपतेन कृपाणीकं वयो हे नाथ हे कुलपते क
हणीकसिंधो दुर्वीसमः प्रलयकालकृपीठयोने राज्ञनिवद्र जनताजनानिवदावतो नः १ ३५

तिविलप्यमूर्छितामहीतलेपेतुः ततोहरिर्द्वारवत्यांविपत्तीर्दितानांपांडवानांवचनमाकर्ण्य
सद्योवत्तः स्थलस्थितारुक्मिणीप्रतिव्यपणिशालाद्वारिकृष्णोस्मीत्युच्चैरुवाच राजा वत्ससं
हदेवकृष्णोस्मीतिशृण्वन्मांजीवयतितत्रहरिर्हेष्यतोकिंमम उताहो अस्माकंमनोरथकल्पितइ
ति सहदेवः सत्यमेवहरिर्वलोकाभोभोमहाराजहरिरागतरत्नाकरःसमागतः राजा तूर्णीभूत
लाइस्यायपरमानंदपूर्णोवभूवततः प्रविशतिस्मसहदेवोहरिः वैदर्भीकुचकुंकुमांकितम
रःसंम्लानमाल्यावृहद्दिव्यहारिनवप्रयाणविशुलम्बासंगलब्धांशुकं वैचन्नीलकलेवरावृद
दृशानन्यत्वमपूरेमुदाहित्वालोचनयातमेववसतः पश्चान्नृपेतोहरिः १ ततःसर्वैर्हरिंसमालिंग्य
ति तथाहि सस्वजुः सत्वमयस्ममतत्वरहष्टवांसम्परिकरहृदयं पादनाभिकटिहृत्कंठपित
वीलकाश्वविदेशवासिनः १ राजा सविशेषंकृष्णंनिवेशयामास कृष्णः राजानंप्रति

संशतिसर्वसचिंतालक्ष्मेकिंकारणमत्र राजा कारणंविदितमेव कुल्लः यांज्ञातेमहीजल
धिमेखलामलिनमानसैः शत्रुभिर्हतामरागणैः समंतिसदा काननेभ्रमनकृचयहः सदसि
मन्त्रिभिर्भूभुजांकृथ्यत्वनिगद्यतेमनसिचिंतितेकारणं १ राजा देवदेवपङ्कजपादुरंधरमे
वंतवचरणारविंदकरंदभाजांतेनानास्त्यापिराज्यस्पृहा नथाहि मायामायाकालसर्पो
वलक्ष्मीर्हैयंगोहंदेहभारोविभूषा भक्तिः शक्तिः सुतनवोरेणवः सर्वेषामप्रेमसंबंधगाथे
त्र्पिव पादपद्मपद्मः पीतंगीतानामोत्ताप्यनागुणाः कालव्यालकरालसककवलाः सवलाः
कृतः १ किंतु निमित्तंतत्कृतनानादुर्वाससः शापहालाहलाडंबरःकंपंविभेमि कुल्लः का॥
स्तेहर्वीसा किमर्थीकानिमंत्रितः स्वनाशायभवतः स्पष्टोरत्वंतज्ञायतेकिं राजा सर्वेदुर्वास
सोहृतांतकथयति नदतंतंश्रीकृष्णोद्रौपदीमवलोक्य्यहमपिनावल्लरागिंत्र्यालाज्वा

नार.
१८
घरेघरे

लिनोस्मि भोजनाय किंचित्समानीयतामिति राजा लज्जितस्तूष्णीमास द्रौपदी हही
हहीदरिदे हिं ग्रस्ते हि दुर्वासाट पासहश्येहिं मिसेहिं समेसमाग्रदोमहमहणोविग्रस्मा।
यावदिहैव किं विनाश्यसि किं करोमि नित्वांधीमुद्वीतिष्ठति कृष्णः सहदेव प्रति वत्स कठिन।
यं गृहिणीत्व किंचित्समानय॥ सहदेवः वहनियदिपतिर्नगानीस्थितिं मलयनिर्मितयः कृ
नयः स्मृतिः स्वामिनयः कमलाकृतिकृतिमकलास्पृहयन्मशनेममे भोभोमत्कृमयभुंजन
भवनेन किं विदस्तिपात्री भवतांत्वयाविस्यापिता हरिः वत्स सहदेवत्वमपि द्रौपदीमेत्य प्रवि
श्य: अर्जुनः पृच्छति सहेवगांडीवधारा स्वनंदिग्र पाकपात्रीपश्य अर्जुनः पाकपात्रीमानीयकृष्णस्य
करे ददाति हरिश्च पितस्पाः कण्ठगत शाककणमुपलभ्य दिग्रपानीयमानेयत्वमितिप्राह तत
स्सहदेवः शीघ्रमस्मीरवामिन जलं गृहीत्वा सहसैव ददाति हरिः सादरं शाककणमपभुञ्जान

सं२
हे४
१८

सिर्नीमान्तिनिमग्नमतेप्राशुपतायव्यमनन्तंयीपूर्वंवाविदणभवनेदेवमात्राविवीर्णं मात्राणकं
रणारसञ्जतणयसमाञ्जवेद्देशाल्गीलयुक्तपदद्दहितः शाकलेशेपयेथमे १ एवंपुनःपुनःस्वा
द श्रुतिमाविष्करोति राजास्वगतं अहोभवकणमल्पपदस्थाके शाककणभोजनेनैतादृश
मानेदग्राङ्गःकरोति तथाहि वंदीवथानामृतकीवलक्ष्मीर्दीनातपस्वीवमृगांकमैलिः दा
सोपयांजंभरिपुःसदेवः शाकान्नलेशेनसखायतेमे १ अत्रांतरेकमपिवाहिः संभवं शब्द
मवकलय्यसचकितं भोभोभीमसेनकिंडवीमाः कृतमध्यान्हः समायातः भीमः सत्रा
संवहिरवलोक्य भोभोमहाराजजनायद्दुर्वासः प्रभवःशब्दः किंतुनीरसपत्रपतनप्रभवः राजा
श्राम्यस्यविश्लाभीतिर्भगवन्स्मरतिमपिविनाशयति यस्तुरोवर्तिनिभगवतिमुनिजनि
तत्रासः भोभोयद्दुकुलप्रदीपतापसभयाड्डरःकंपते ह्यसः कारतेतापसः सत्वरंसमीप

माहूय राजा भोभोभक्तकल्पतरोकथमेवंकथयसि गृहेनकिंविद्यस्तिकालव्यालेदवी
यांसंक्रोपव्याकुलमानसं कःसमाह्वयतेगेहेमन्तुकाममविनानरं हरिः सहदेवः समानय
दुःशपनेनापमवलराजाभगवद्वचनयंत्रितः तूष्णींवभूव भीमःसन्तोगानकर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुं
त्समोयपरमेश्वरः अपिच नमेद्विम्मश्वरेविश्वविश्वतन्मरामिमश्रुते उत मागेसमश्वतेस्थपितेहि
कलेवरं ८ नदलंकमलानिलयेनसहविवादेन अस्मात्तयादुर्वाससमाह्वयामि व्यक्त भोभो
भक्तवत्सलभवदाज्ञयानापसमाह्वयामीति सनकुलोतिःक्रांतः अत्रांतरेदुर्वासाः परमत
मःकृतोह्वारः भोभोशांतिवर्मन्नद्यकिंभविताद्युधिष्ठिरनिमंत्रणमस्वीकृतंमुखेनमहर्षे
रुरुह्वारोज्ञायते अतीवनागवाद्युविज्ञेभोजातः भोजनस्यनावन्मामाषिसत्रांतेनरोचतेकथि
तेचमासोपवासोस्मीति शांतिवर्मा भगवन्नहमप्येवविधोस्मि तदनंतरंसर्वेपिशिष्याः

पृष्ठाः वयमप्येवंभूताः स्मइति ब्रुवंति दुर्वासाः वर्हिर्दुर्ग्गेरालज्जामसमज निभूपालोभूरिमे
भारः कनीयांसः सदैन्यकाः पत्नीपद्मवतीपद्मावव्यसूरितकृतयः १ शांतिवर्त्मा नन्दा
त्क्षिप्रमेवपलायमगच्छामो यावत्तदीयः कश्चिदस्मानायन्नायाति तथाहि वाहुजन्मावल
युद्धविशेषाधनविसर्जनं वादजानां वस्तुभूषाद्वालयानांपलायनं १ विपद्यापाणं वीक्षण
भवतिसमदंडावलंबिपानमेषां पद्मप्राणाविनिशाशीरेति निरपि नलज्जावज्ञाभानय
नयति तत्तापद्दृदयः पलायित्वाहरेगामनस्मिहमिवंसूत्वपति दुर्वासाः समयज्ञकमिति
त्वापलायनेसमनिमंडलीकः भीमः पलायनपरांस्थानवलोकाध्वनः पुनरुच्चैःस्वरेण
वृ यामास तंशाहंश्रुत्वादुर्वासाः पलायनमत्यापवनपश्चादवलोकयति तथाहि
नाटाभ्यो विदितिमेदेयदवनीरोकमदकैदयानोतिः श्वासंविपुलपरिणाहविवमनः ३२:

मा.२.
२०

कंपः स्तुखहदन हृदयः कंटकपद्रोः स्मृतिः पातंपातं प्रसरति भयाच्छिष्यसहितः १ ततो
भीमः समायातस्सभो भीमहाराजडं वीमाः पलापितः राजा हर्षान्समुत्थायगाढं परिष्वज
ति वत्सकिमेतत्उत्ताहोहास्यं करोषि भीमः सत्यमेवतत् श्रीकृष्णाभिमुखमवलोक्य
ल दंलुब्धोपतेगरुहकृतिकरणीकामये हं करणानेत्राणांयत्रतत्त्राष्यितमहितं जनप्र
प्रभक्तीवरणाय वक्त्राणाश्चकादीयगुणागणगणनेतीर्थयात्रां पदानां वित्तानां वितने
षु प्रणतिषु शिरसां कीर्तिलाभेषु तीनां १ ततः सर्वे हरिं प्रदक्षिणीकृत्य प्रणेमुः स
हूयजितो हरिराह कमप्यनिवेद्यतापसराजसभयभाविनात्मनाभवतामवतापससा
गतो हं तन्माम पश्यन्तोतः उरखगाङ्गः खिन्नाः सति साधु यामीतिवादिनं प्रति राजा वंदव
कोरोमभूमरः प्रसन्न तहंसः सर्वोजभवनेसकामः तीर्थं संमत्तः शापकरोध्वनीयं देवे जन्हातो

२०

शाविरोधितित्वं १ यद्यपतेत्वामपश्यतोत्वामपश्यतोमेक्षणमात्रमपिकल्पायते हरिः
नाग्रहोविधेयः सम्यपुनरपिसमेष्यामि राजा कमलदलकोमलाभ्यांपद्भ्यांकथंगंतव्यं
हरिः नाहंगरुडमाह्वयामि ततःप्रविशतिगरुडः पक्षोमन्त्रसमीरचालितगिरिःसंक्षो
भितांभोनिधिर्वज्राघातकिणाङ्कमनोधिरवः सामानिगायन्नगतैः देवध्यानविशेषभूषि
ततनुस्स्वच्छकृतशीविषष्वंचहरेर्गरुडोपचवितगतिः श्रयायात्प्रभुपादितार् ततःपौरवैः
पूजितोभगवतासंभावितस्तगरुडमानविज्ञापयति आज्ञावेन्द्रगदीश्वरायजलधिंपातो
पिवामिस्थितेदेवैमेंरुगिरिसमूलमतुलंचेन्नुक्कतंतोलये पत्नाम्यंप्रतिपद्यामिपवने
वेद्रवैविपानयेवध्वावाविनिवेदयामि सभर्दर्योधितसात्रज १ हरिः भोभोविनताहृदय
नंदनककुकुलनिकेदनकिंवक्तव्यमवतः किंतुमयासमपवलमवलयप्रतीक्षते राजा

नीतिविदा राज्ञा देशकालं विमृश्य सर्वं कर्तव्यं तत्त्वमये विधेयं मयापहिचारितं तत्सर्वमहं
समयेकरिष्यामि येन समयमतीताकुमा[illegible]वायनेनपरंचपरबलेन राज्यमानां राज्यमरा
ज्यमेवमतः पार्थानामं अवैनुतेयानूहोतिः क्रांतो हरिः राजा अहो भक्तवात्सल्यं भगवतः
दुर्वासः प्रलयकालजातवेदावदनादपि मोचितावयं सहदेवः पतिराजमतिक्रम्य पीड्य
मानानोपदितिकथंनेत्सते भीमः असित्वं विस्मयहिमतिकिमपि नाश्चर्यं अर्जुननकु-
लौतु भगवतोऽस्वादितं चरितं नापरं ववविचारसागरे निमग्नौ न किंचिनोचतुः नेयच्छेत्स्वस्ति
पांडवेभ्यः राजा अहो ब्राह्मणा आशिषः प्रयच्छंतिततनरजुनेः सहवहिर्भूत्वा सर्वान्ब्रा
ह्मणान्प्रणमति ब्राह्मणाः पंडुपुत्राणां मनोरथाः पूर्णाः संतु राजा पुनः प्रणमति
ब्राह्मणाः अहो दुर्वासः सोपि पराभवः धर्मपुत्र धर्मस्य किमसाध्यं राजा भवतामादपम